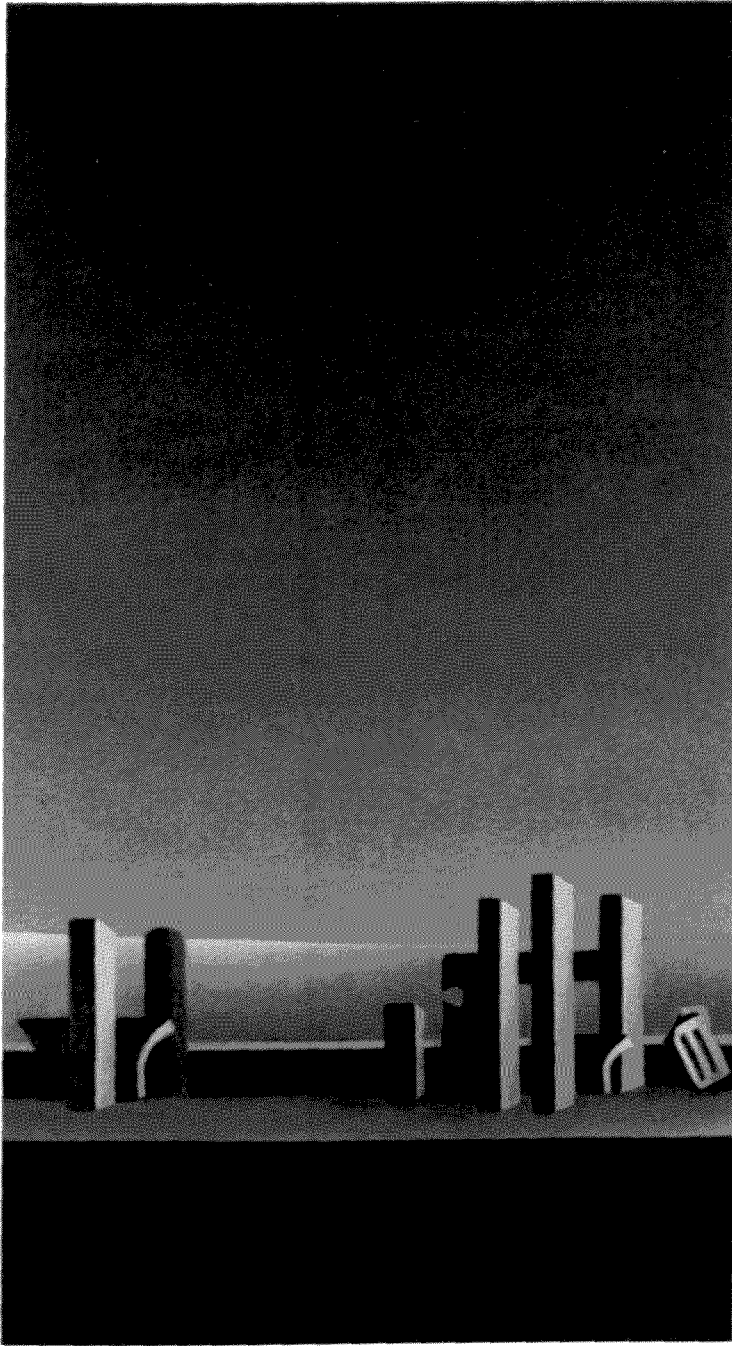
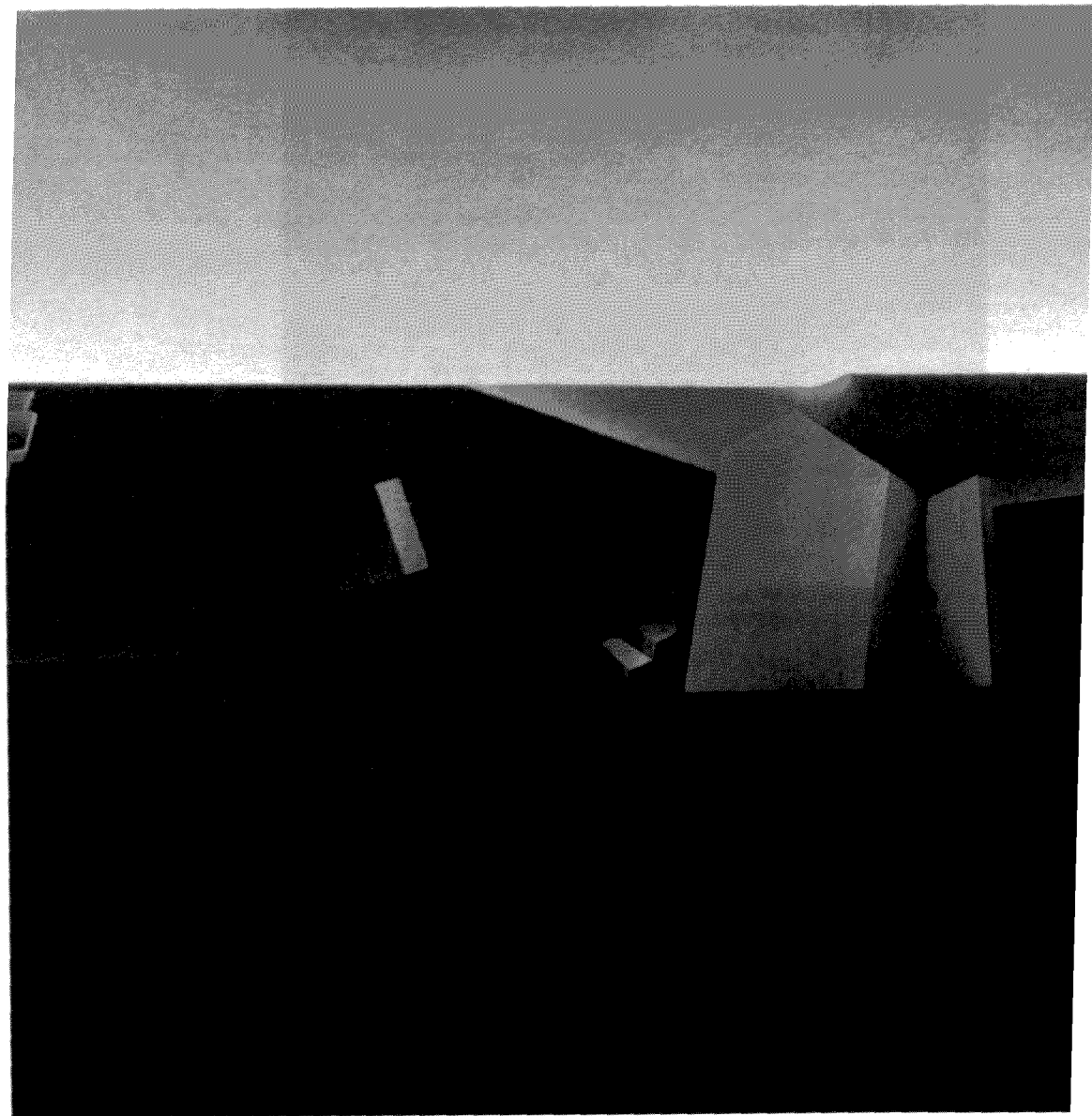

Γιργόσης Σεμτέκολο, Λάδι σε καμβά, 1995-96.

Γιργός Σεμιτέκοιο, Λάδι σε καμβά, 1997-98.

Γρηγόρης Σεμτέκολο, Λάδι σε καμβά (λεπτ.), 1990-94.

Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και Πρότυπα Ζωής στα Παιδιά και τους Νέους*

Στο άρθρο αυτό προτίθεται να εξετάσω το θέμα από φιλοσοφική και κοινωνιολογική οπτική, με αναφορά και στη σύγχρονη παιδαγωγική οπτική.

Η φιλοσοφία, μιλώντας για τα πρότυπα ζωής, δίνει έμφαση στην έννοια της ζωής αντι-κρίζοντας τον άνθρωπο ως ολότητα. Στη φιλοσοφική προσέγγιση η επιλογή του προτύπου ζωής σημαίνει την επιλογή του εαυτού μας ως κοινωνικής οντότητας που αναζητά το σκοπό και το νόημα της ζωής της. Έχει λοιπόν η φιλοσοφική οπτική έντονο το ανθρωπολογικό στοιχείο. Το άτομο ως ανθρωπολογικό ον αναζητά, επιλέγει (ή κατασκευάζει) το πρότυπο ζωής που θα του επιτρέψει ως προσωπικότητα να διαμορφώσει και να διανύσει τη ζωή του μέσα στην κοινωνία.

Η κοινωνιολογική οπτική κινείται σε δυο επίπεδα —ανάλογα με την άποψη που έχει κανείς για την κοινωνιολογία.

Η άποψη που ενδιαφέρεται για το κοινωνικό άτομο ως υποκειμενικό φορέα του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων, της κοινωνικής πραγματικότητας μέσα στην οποία ζει, εργάζεται και φαντάζεται, ρίχνει το ειδικό βάρος της προσέγγισής της στο ερώτημα κατά πόσο το πρότυπο ζωής που επιλέγει το άτομο ανταποκρίνεται σ' αυτόν τον ορισμό του ατόμου, κατά πόσο οι ιδιότητες και οι αξίες που το χαρακτηρίζουν το κάνουν να είναι λειτουργικό ως κοινωνική οντότητα. Αυτή η προσέγγιση χρησιμοποιεί και φιλοσοφικά στοιχεία στον προσδιορισμό του προτύπου.

Η κοινωνιολογική προσέγγιση που ενδιαφέρεται για τον άνθρωπο ως λειτουργικό παραγωγικό άτομο εξετάζει τα πρότυπα που ανταποκρίνονται στις επαγγελματικές του προτιμήσεις και στην πετυχημένη παρουσία και σταδιοδρομία του στην κοινωνία με όχημα την επαγγελματική του ιδιότητα. Αυτή η κοινωνιολογική προσέγγιση στη σύγχρονη κοινωνία έχει πολύ λίγη σχέση με τη φιλοσοφική προσέγγιση ή δεν έχει καμιά σχέση μαζί της. Ίσως είναι και ο αντίποδάς της για κάποια επαγγέλματα.

Η παιδαγωγική προσέγγιση εκφράζει και τις τρεις αυτές οπτικές «περνώντας τις» μέσα από τη δική της οπτική. Ενδιαφέρεται για την επιλογή προτύπου (ή προτύπων) από το άτο-

Ο Θανάσης Βακαλιός είναι ομότιμος καθηγητής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

* Το άρθρο αυτό είναι διασκευή ομιλίας που εισηγήθηκε σε συνέδριο με θέμα «Το παιδί και ο έφηβος στην κοινωνία των πληροφοριών», που έγινε στη Θεσσαλονίκη το Μάη του 1996.

μο που επιτρέπει σ' αυτό να λειτουργήσει ως ανθρωπολογικό ον —ως ειδολογική ύπαρξη θα έλεγε η φιλοσοφία—, ως κοινωνικό άτομο και ως παραγωγικό άτομο (είναι αυτό που λένε ότι «η εκπαίδευση προετοιμάζει το άτομο για το επάγγελμα και τη ζωή»), αλλά και ως άτομο της καθημερινότητας, ως «καθημερινός άνθρωπος». Ενδιαφέρεται για πρότυπα που επιτρέπουν στο άτομο την ανάδειξή του σε προσωπικότητα ικανή να λειτουργήσει σ' αυτά τα τρία επίπεδα ως πολιτισμικό ον.

Από το ποια οπτική θα κυριαρχήσει στην κοινωνική πράξη θα εξαρτηθεί η λειτουργικότητα του προτύπου που επιλέγει το άτομο. Στη σύγχρονη κοινωνία κυρίαρχη είναι η οπτική του επαγγελματικού προτύπου. Δηλαδή η ανάδειξη ορισμένων πλευρών της προσωπικότητας του ατόμου σε πρότυπο και όχι το σύνολο των πλευρών και αξιών που το προσδιορίζουν ως ολότητα.

Με δομένη τη σημερινή επαγγελματική κινητικότητα τίθεται το ερώτημα αν το επαγγελματικό πρότυπο μπορεί να λειτουργήσει και ως πρότυπο ζωής. Η απάντηση είναι αρνητική. Πολύ περισσότερο που το επαγγελματικό πρότυπο είναι συνήθως απονευρωμένο, αδειασμένο από τις ποιοτικές αξίες που συγκροτούν την ανθρώπινη προσωπικότητα, αδειασμένο από τις αξίες που καταξιώνουν το άτομο ως ηθική οντότητα, με αρνητικές επιπτώσεις στην ουσία και το μέλλον του σύγχρονου πολιτισμού. Πρόκειται για τη μερική ή ολική ακύρωση της σημασίας των ανθρώπινων αξιών που προσιδιάζουν στη φιλοσοφική προσέγγιση, με κεντρική την αξία και αρχή του ανθρωπισμού.

Στην εποχή μας τα δύο πρότυπα, το φιλοσοφικό (και γενικό κοινωνιολογικό) και το επαγγελματικό, έχουν αυτονομηθεί. Το επαγγελματικό πρότυπο έχει αποκτήσει την απόλυτη προτεραιότητα έναντι του φιλοσοφικού προτύπου, καθώς και έναντι του παραδοσιακού παιδαγωγικού προτύπου, χαρακτηριστικά γνωρίσματα του οποίου ήταν η ανιδιοτέλεια, ο αλτρουισμός, η αλληλεγγύη, το κοινοτικό πνεύμα, η αγάπη, η φιλανθρωπία ή και ο ανθρωπισμός.

Γνώρισμα του σύγχρονου επαγγελματικού προτύπου είναι η επιτυχία του ατόμου που βασίζεται στο κέρδος και εκφράζεται με το χρήμα, το πολύ χρήμα, δηλαδή η πρόταξη των ποσοτικών αξιών έναντι των ποιοτικών, με τάση εξουδετέρωσής τους. Πρόκειται για μια νέα κατάσταση στο θέμα των προτύπων ζωής.

Είναι κυρίαρχη η άποψη ότι γι' αυτό ευθύνονται κυρίως τα ΜΜΕ. Πρόκειται για μια αυταπάτη.

Αυτή η εσχεμμένα κατηγορηματική διατύπωση θα μας επιτρέψει να προχωρήσουμε παραπέρα τη σκέψη μας αναζητώντας τις βαθύτερες αιτίες αυτής της κατάστασης ως αναγκαίας προϋπόθεσης για τη διατύπωση σκέψεων που αφορούν στη δυνατότητα υπέρβασής της. Η αλλαγή από τον άνθρωπο μιας κατάστασης προϋποθέτει τη γνώση της. Αυτή είναι μία αρχή η οποία δεν ισχύει μόνο για τις επιστήμες της φύσης και την τεχνολογία, αλλά και για τις επιστήμες του ανθρώπου και για τις κοινωνικές επιστήμες, καθώς και για την κοινωνική πράξη.

Ξεκινώ από τη θέση ότι τα κοινωνικά πρότυπα και εν γένει τα πρότυπα ζωής είναι αναγκαία ή και αναπόφευκτα «εργαλεία» για την κοινωνικοποίηση του παιδιού και του εφήβου και για τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Σ' αυτή τη συνθήκη ανταποκρίνεται η παιδαγωγική όταν στο έργο της προβαίνει στη χρήση προτύπων.

Ωστόσο θα πρέπει να πω ότι η χρήση αυτού του παιδαγωγικού εργαλείου συναρτάται με το ειδικό βάρος που έχει στην παιδαγωγική αντίληψη και πρακτική η φιλοσοφική οπτική.

Εκεί που η φιλοσοφική οπτική είναι καθοριστική υποβαθμίζεται ο ρόλος του προτύπου στην παιδαγωγική αντίληψη και πρακτική. Η φιλοσοφημένη παιδαγωγική υποστηρίζει την προσπάθεια του ατόμου για τη διαμόρφωση μιας αυτόνομης προσωπικότητας από το ίδιο το άτομο, ως αποτέλεσμα της προσωπικής του ελευθερίας και αυτενέργειας, χωρίς την ανάγκη επιλογής κανονιστικού προτύπου. Η ακόμα χωρίς την ανάγκη προτύπου-οδηγού. Η επιλογή προτύπου-οδηγού συνεπάγεται την προσαρμογή της διαδικασίας διαμόρφωσης της προσωπικότητας, αλλά και της ζωής του ατόμου, στις επιταγές του. Αυτή η συνθήκη εμπεριέχει το στοιχείο της αλλοτρίωσης, δηλαδή απώλειας της αυτονομίας και της ελευθερίας του ατόμου.

Στην εποχή μας αυτή η άποψη κατακτά έδαφος ανάμεσα στους φιλοσοφημένους παιδαγωγούς και στους φιλοσοφημένους γονείς, γενικότερα κατακτά έδαφος στους διανοούμενους. Ακραία έκφραση αυτού του φαινομένου αποτελεί η άποψη του μεταμοντερνισμού που δεν αναγνωρίζει καμιά σταθερή (αλήθεια ή και αξία) για τον άνθρωπο και τη ζωή.

Στο συνέδριο για τα μίντια (1996) με το χαρακτηριστικό τίτλο «Η “κατασκευή” της πραγματικότητας και τα ΜΜΕ», διατυπώθηκαν απόψεις όπως: *η πραγματικότητα δεν υπάρχει, υπάρχουν οι «ιστορίες» που λέμε γι’ αυτήν*, καθώς και η θέση που αναφέρεται στην κυριαρχία της εικόνας πάνω στην πραγματικότητα κατά τρόπο που η εικόνα της πραγματικότητας να φαίνεται ως αληθινή και όχι η πραγματικότητα καθαυτή, την οποία εξάλλου αυτή η άποψη δεν αναγνωρίζει ότι είναι δυνατό να προσδιοριστεί καθαυτή, δηλαδή ως αντικειμενική οντότητα. Διατυπώθηκε η πολυεπιωμένη θέση ότι αυτοί που εργάζονται στα ΜΜΕ κατασκευάζουν την πραγματικότητά τους από τα ΜΜΕ και κατασκευάζουν τα ΜΜΕ σύμφωνα με την πραγματικότητά τους (Γ. Βέλτοος: *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 5.5.1996).

Δεν προτίθεται ν’ ασχοληθώ σ’ αυτό το κείμενο με τα φιλοσοφικά και γνωσιολογικά ζητήματα που θέτουν τέτοιες ή παρόμοιες διατυπώσεις. Αρχούμαι μόνο να πω ότι σ’ αυτή την αντίληψη δεν υπάρχει νόημα να μιλά κανείς για πρότυπα. Η σύγχυση ανάμεσα στο πραγματικό και το φανταστικό ή το φαντασιακό, δηλαδή την εικόνα ως δημιουργήμα από το μηδέν (Καστοριάδης) δεν επιτρέπει τη χρήση αυτού του εργαλείου στην παιδαγωγική και γενικότερα στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης του παιδιού, του νέου, του ατόμου. Το πρότυπο λειτουργεί μόνο ως το σημείο που το άτομο ταυτίζεται με αυτό. Από εκείνη τη στιγμή ούτε το πρότυπο λειτουργεί ως πραγματικό πρότυπο, δηλαδή ως πραγματικό πλαίσιο αναφοράς για τη ζωή του ατόμου, ούτε το άτομο. Υπάρχει μόνο η εικόνα του, την οποία το άτομο αδυνατεί να προσδιορίσει αφού παύει να ξέρει αυτό που είναι. Το μόνο που «ξέρει» είναι ότι είναι η εικόνα του και επομένως η εικόνα δεν μπορεί να γνωρίσει την εικόνα. Η εικόνα γίνεται αντικείμενο γνώσης όταν μπορούμε να γνωρίσουμε αυτό που απεικονίζει. Αν φρονούμε ότι αυτό είναι αγνώσιμο και επομένως ανύπαρξο ως πραγματικότητα, δεν υπάρχει λόγος να μιλάμε για την εικόνα του, πολύ λιγότερο υπάρχει λόγος να μιλάμε για τη γνώση ή και τη γνωσιμότητα της εικόνας του! Επίσης, λογικά και πραγματικά είναι ξένα από αυτή την άποψη κάθε σκέψη για παρέμβαση στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου. Η προέκταση και η εφαρμογή αυτής της άποψης θα μπορούσε να

ανατρέψει όλη την υφιστάμενη παιδαγωγική πρακτική του σχολείου με προεκτάσεις βέβαια και στον ευρύτερο παιδαγωγικό ρόλο που ασκεί το κοινωνικό περιβάλλον στη διαπαιδαγώγηση και την κοινωνικοποίηση των παιδιών και των νέων.

Ωστόσο, παρά την όποια απήχηση αυτών των απόψεων, κανείς παιδαγωγός (εδώ και ο γονιός, από μία άποψη και ο γιατρός προσδιορίζεται ως παιδαγωγός) δεν μπορεί ν' αρνηθεί ότι ένας από τους βασικούς σκοπούς του σχολείου είναι η δημιουργική παρέμβαση στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης του παιδιού και του νέου, με «όχημα» το ίδιο το παιδί, τον ίδιο το νέο. Κι είναι βέβαιο ότι η κοινωνικοποίηση του παιδιού, ειδικότερα, είναι αδύνατη χωρίς τη σκόπιμη ή την αυθόρμητη χρησιμοποίηση προτύπων. Κι όταν το παιδί απορρίπτει ένα πρότυπο, π.χ. τον «κακό» πατέρα του, αναζητά ένα άλλο πρότυπο, ένα «καλό» πρότυπο, ή έστω ένα πρότυπο που του «ταιριάζει».

Μιλώντας για το ρόλο των ΜΜΕ συνήθως τα μεμφόμεστε γιατί δεν προτείνουν καλά πρότυπα στα παιδιά και τους νέους. Αυτή η κριτική απευθύνεται συχνά και προς το σχολείο, αν και θα μπορούσα να πω ότι η αφορμή της κριτικής είναι εκ διαμέτρου αντίθετη. Τα ΜΜΕ τα μεμφόμεστε επειδή δίνουν μόνο λειτουργικά πρότυπα ζωής της καταναλωτικής κοινωνίας (συνήθως ακραία). Ενώ το σχολείο το μεμφόμεστε επειδή δίνει πρότυπα μη λειτουργικά ή επειδή δε δίνει καθόλου πρότυπα. Το μεμφόμεστε επειδή πιστεύουμε ότι δε βοηθά το νέο ή δεν τον βοηθά επαρκώς να αναζητήσει λειτουργικά πρότυπα ζωής που θα του επιτρέψουν να διαμορφώσει την επαγγελματική του προοπτική, που θα του εξασφαλίσει τους αναγκαίους πόρους για τη ζωή.

Η κριτική και στις δυο περιπτώσεις έχει μια κοινή οπτική, μια κοινή άποψη, η οποία θεωρεί τα ΜΜΕ και το σχολείο καθοριστικούς ή έστω αποφασιστικούς παράγοντες για τη διαμόρφωση και την επιλογή των προτύπων ζωής και κατά προέκταση για τη διαμόρφωση της ίδιας της ζωής των ατόμων. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτή η άποψη είναι περισσότερο κατηγορηματική όταν κρίνει το έργο των ΜΜΕ παρά όταν κρίνει το έργο του σχολείου.

Κι όμως, προσεγγίζοντας το θέμα από τη σκοπιά της ζωής, μιας και μιλούμε για πρότυπα ζωής, οφείλουμε να πούμε ότι το θέμα δεν είναι ποιο πρότυπο προτείνουν τα ΜΜΕ, το σχολείο ή ο γονιός στο παιδί, στο νέο.

Σημασία έχει πρώτα και κύρια ποιον τρόπο ζωής θα υποχρεωθεί τελικά να επιλέξει ο νέος για να μπορέσει να λειτουργήσει οργανικά ως κοινωνικό άτομο. Το θέμα λοιπόν για την κοινωνιολογία ειδικότερα είναι να μελετήσει ποιο πρότυπο ή πρότυπα μπορούν να είναι λειτουργικά για το άτομο, το οποίο ορίζεται εδώ ως η ιδιότυπη υποκειμενική έκφραση του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων της συγκεκριμένης κοινωνίας.

Ορίζοντας έτσι το άτομο, ορίζουμε και τα όρια της κοινωνικής λειτουργικότητάς του, που είναι τα δυναμικά όρια κοινωνικής συνοχής για την οποία μερμνά κάθε οργανωμένη κοινωνία. Που σημαίνει ότι μερμνά για τη δημιουργία τρόπων ζωής των ατόμων σύμμετρων με τις αρχές και με τους κανόνες που υπόσχονται και εξασφαλίζουν τη συνοχή της, καθώς και με τους σκοπούς της, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για κοινωνίες που η ανάπτυξη είναι όρος αναπαραγωγής τους και συγχρόνως διατήρησης της συνοχής τους. Από δω προκύπτει και το ενδιαφέρον της οργανωμένης κοινωνίας στο θέμα των προτύπων, τα οποία διοχετεύει στους ανθρώπους με κυριότερο δίαυλο το σχολείο αλλά, στην εποχή μας, και τα ΜΜΕ.

Το θέμα λοιπόν δεν είναι αν θα πρέπει η κοινωνία να ενδιαφέρεται για την παροχή

προτύπων ζωής, αλλά για το είδος των προτύπων που προτείνει στους νέους, στοχεύοντας στην ομαλή και αποτελεσματική λειτουργία της.

Βέβαια, αυτό το αίτημα-αναγκαιότητα είναι προφανές και λειτουργικό σε μια κατασταλαγμένη κοινωνία, σε ένα κατασταλαγμένο στην πράξη πρότυπο οργανωμένης κοινωνίας εμποδισμένο στις συνειδήσεις των ανθρώπων ως το μοναδικό και αναγκαίο ή έστω ως αναπόφευκτο μοντέλο κοινωνίας.

Αλλιώς έχουν τα πράγματα σε μια κοινωνία με ακαταστάλαχτη μορφή οργάνωσης, σε μια μεταβατική κοινωνία, όπως είναι η δική μας κοινωνία, η οποία μόλις τώρα αρχίζει σοβαρά να ασχολείται με την οικοδόμηση μιας σταθερής μορφής οργάνωσης και λειτουργίας της μέσα σε έναν κόσμο που χαρακτηρίζεται από τα στοιχεία της μεταβατικότητας, της αμφισβήτησης ή και της ακαθοριστίας ως προς την προοπτική και το μέλλον του.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, η αναζήτηση προτύπων ζωής που ταιριάζουν στις απαιτήσεις της φιλοσοφίας φαίνεται λογική και αναπόφευκτη. Επιτρέπει στο άτομο να ξεπεράσει τις ανασφάλειες που δημιουργεί η αντικειμενική ακαθοριστία και αβεβαιότητα του κόσμου που υπάρχει γύρω του, του επιτρέπει να αρθεί πάνω από τις αβεβαιότητες της κοινωνίας, αναζητώντας τις αναγκαίες σταθερές αξίες και αρχές πάνω στις οποίες μπορεί να οικοδομήσει την προσωπικότητά του και να δώσει νόημα στη ζωή του. Με τον όρο ότι αυτές οι αξίες και αρχές προκύπτουν από την κριτική ανάλυση του συνόλου των εμπειριών της ανθρώπινης ιστορίας και ειδικότερα από την κριτική ανάλυση των εμπειριών και των στοιχείων που συνθέτουν το σύγχρονο πολιτισμό.

Το ερώτημα είναι αν το άτομο μπορεί με τη βοήθεια αυτών των σταθερών να οικοδομήσει ένα λειτουργικό τρόπο ζωής μέσα σ' αυτόν τον κόσμο. Η απάντηση είναι μάλλον ότι για τη συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων το αίτημα αυτό δεν μπορεί να ξεπεράσει το όριο της ευγενικής πρόθεσης. *Οι άνθρωποι στη συντριπτική τους πλειοψηφία είναι υποχρεωμένοι να διαμορφώσουν τον τρόπο της ζωής τους σύμφωνα με τις πραγματικές δυνατότητες και τις πραγματικές απαιτήσεις αυτού του κόσμου, πρώτ' απ' όλα της συγκεκριμένης κοινωνίας μέσα στην οποία πρέπει να ζήσουν και να σταδιοδρομήσουν. Αυτό ισχύει και για τους ανθρώπους που θέλουν ν' αλλάξουν ριζικά και ολικά την κοινωνία, σε συνθήκες που η ριζική και ολική αλλαγή της ιστορικά δεν είναι επί σκηνής.*

Το άτομο μπορεί να θέλει να ζήσει σύμφωνα με ένα πρότυπο ζωής που το χαρακτηρίζουν οι αξίες του αλτρουισμού, της ανιδιοτέλειας, της αυξημένης ευαισθησίας απέναντι στους κοινωνικά αδικημένους, της καθαρής και αγωνιστικής στάσης απέναντι στην πολιτική υποκρισία, απέναντι στην απανθρωπιά και τη βαρβαρότητα. Μπορεί να θέλει να μοιάσει σε ένα πρότυπο ανθρώπου που διέπεται από την αρχή του θετικού αγωνιστικού ανθρωπισμού. Σε ένα πρότυπο ανθρώπου με αναπτυγμένο το αγωνιστικό πνεύμα ενάντια στην εξουσία και το σύστημα. Και μπορεί να το επιδιώξει αυτό. Όμως, είναι βέβαιο ότι το άτομο που θα επιδιώξει να λειτουργήσει μέσα στην κοινωνία σύμφωνα με αυτό το πρότυπο θα έρθει σε σύγκρουση με τους νόμους και την πρακτική που διέπουν τη ζωή της κοινωνίας, των συνανθρώπων του. Με αποτέλεσμα, κατά κανόνα, να αντιμετωπίζει ανυπέρβλητες δυσχέρειες στην ικανοποίηση των βασικών αναγκών του ως κανονικό κοινωνικό άτομο. Μάλιστα, θα μπορούσα να πω ότι, αν συνεχίσει να επιμένει σ' αυτή την επιλογή, θα βρεθεί στο περιθώριο της κοινωνίας.

Έτσι εξηγείται το φαινόμενο, οι περισσότεροι από αυτούς που ως νέοι ξεκινούν τη ζωή τους (ή αποφασίζουν να ξεκινήσουν τη ζωή τους) με τέτοια πρότυπα ζωής να υποχρεώνονται στην εγκατάλειψή τους, στην προσαρμογή του τρόπου της ζωής τους (πολλοί και του τρόπου της σκέψης τους) στις συνθήκες και τις απαιτήσεις της πραγματικότητας. Υποχρεώνονται να αναζητήσουν λειτουργικά πρότυπα τα οποία υπάρχουν γύρω τους ή/και τα οποία προτείνει η οργανωμένη κοινωνία — τα ΜΜΕ και το σχολείο, αλλά και οι γονείς, συνήθως.

Έτσι έχουν τα πράγματα στην ιστορική φάση της ανθρωπότητας την οποία διανύουμε. Έτσι έχουν τα πράγματα στη χώρα μας. Η κοινωνία προτείνει και οι άνθρωποι, με τη θέλησή τους ή πιεζόμενοι από τα πράγματα, επιδιώκουν ή και υποχρεώνονται να φτιάξουν τη ζωή τους σύμφωνα με λειτουργικά πρότυπα — ή, ύστερα από μια ηλικία, αξιολογώντας τη συσσωρευμένη εμπειρία της ζωής, εγκαταλείπουν κάθε σκέψη περί προτύπων και ζουν για τη στιγμή, την ώρα και τη μέρα, συρμένοι και παρασυρμένοι από τη ροή της καθημερινότητας.

Όμως, τι σημαίνει ο όρος λειτουργικότητα του προτύπου; Τι είναι εκείνο που χαρακτηρίζει τη λειτουργικότητα ενός προτύπου στην εποχή μας;

Στην εποχή μας η λειτουργικότητα ενός προτύπου για το άτομο αναφέρεται στην επιτυχία, η οποία εκτιμάται κυρίως με το χρήμα. Για τους νέους τραβηχτικά είναι τα πρότυπα που αναφέρονται σε πετυχημένους ανθρώπους, με την παραπάνω έννοια.

Υπάρχουν διάφορες διαβαθμίσεις πετυχημένων ατόμων. Κριτήριο της διαβάθμισης είναι το μέγεθος των χρημάτων ή της περιουσίας, της οικονομικής επιφάνειας του ατόμου και η σύμμετρη κοινωνική ακτινοβολία του που προμοδοτείται και από το σταρ σύστημα — μέσα σ' αυτό το πλαίσιο κίνητρο είναι και η δόξα.

Πρόκειται για ένα καθεστώς το οποίο έχει εδραιωθεί στις συνειδήσεις των ανθρώπων, αναπαραγόμενο και ενισχυόμενο διαρκώς και με τη βοήθεια των ΜΜΕ, κυρίως της ιδιωτικής TV. Οι νέοι διαμορφώνουν τις προτιμήσεις τους για τα πρότυπα ζωής επηρεαζόμενοι κυρίως από τα ΜΜΕ. Ωστόσο, σ' αυτό συμβάλλουν και οι περισσότερες οικογένειες. Το κάνουν αυτό και πολλοί από τους γονείς που θεωρούν τον προτεινόμενο τρόπο ζωής για τα παιδιά τους ως κάτι το ξένο ως προς αυτό που οι ίδιοι πιστεύουν ή είχαν πιστέψει. Έτσι από τη μία μέμφουν τα παιδιά τους γιατί παίρνουν στα σοβαρά ό,τι τους προτείνουν τα ΜΜΕ και από την άλλη τα παροτρύνουν να το πράξουν ή ανέχονται τις προτεινόμενες επιλογές τους. Και συχνά ως ψυχολογικό και ηθικό αντιστάθμισμα μέμφουν τους άλλους γονείς και τα άλλα παιδιά που συμμορφώνονται με τη γενικότερη κατάσταση και προτροπή. Αυτή η διφορούμενη συμπεριφορά των γονιών είναι αρκετά διαδεδομένη και εκτρέφει την υποκρισία, που για πολλούς είναι στοιχείο του τρόπου της σκέψης και της ζωής τους.

Όσο κι αν κατηγορούν οι γονείς τα ΜΜΕ για την προβολή των προτύπων του σταρ σύστημα, ένα μεγάλο μέρος από αυτούς θέλουν τα παιδιά τους πετυχημένα, δηλαδή με καλό εισόδημα και πολλά λεφτά. Συνήθως τα θέλουν να βρεθούν σε μια κλίμακα εισοδημάτων που δεν αποκλείει ακόμα και την πιο υψηλή βαθμίδα. Ωστόσο, οι περισσότεροι σκεπτόμενοι ρεαλιστικά προσπαθούν να βάλουν την προσδοκία τους για επιτυχία των παιδιών τους στα μέτρα των δυνατοτήτων τους και των ευκαιριών που προσφέρονται στην πραγματικότητα για τη σταδιοδρομία τους. Ανάλογη είναι και η προσαρμογή στα υφιστάμενα ή/και προτεινόμενα πρότυπα από την κοινωνία.

Θα μπορούσα λοιπόν να πω ότι από τη μεριά των γονιών κυρίαρχα είναι τα συμβατά

με τις πραγματικές δυνατότητες επαγγελματικά πρότυπα. Η διαφορά ως προς τη στάση των ΜΜΕ, κυρίως της TV, είναι ότι ενώ τα ΜΜΕ προβάλλουν στους νέους ως πρότυπο ζωής την εξαίρεση, οι γονείς προβάλλουν στα δικά τους παιδιά τον κανόνα, χωρίς να αποκλείουν την προβολή και της εξαίρεσης, ενώ ένα πολύ μικρό μέρος από αυτούς στοχεύουν μεθοδικά και επίμονα στην εξαίρεση.

Η επιτυχία, στο πνεύμα που μίλησα παραπάνω, με κεντρικό άξονα αναφοράς το χρήμα, εμφανίζεται και στα δυο επίπεδα, στα ΜΜΕ και στους γονείς, ως ένδειξη του βαθμού κοινωνικής αυτοπραγμάτωσης του ατόμου. Αυτό δε χαρακτηρίζει το σχολείο. Το σχολείο εξακολουθεί ν' αντιστέκεται σ' αυτό το ρεύμα που ανατρέπει, αν δεν έχει ανατρέψει οριστικά, το πνεύμα και τη στάση της κοινωνίας σε προηγούμενες εποχές, που θεωρούσε τη μόρφωση ως αξία καθαυτή που καταξιώνει κοινωνικά το άτομο. Ωστόσο, από τα ίδια τα πράγματα το σχολείο υποχρεώνεται να προσαρμοστεί στο γενικότερο κλίμα που αντιμετωπίζει τη μόρφωση ως στοιχείο κοινωνικής καταξίωσης όχι καθαυτή, αλλά μόνο εφόσον πιστοποιείται με την αμοιβή, με το χρήμα. Αυτό σημαίνει ότι όλες οι ανθρώπινες αξίες που έχουν σχέση με τη μόρφωση, την παιδεία, την καλλιέργεια του ατόμου έχουν απαξιωθεί. Μαζί και οι ηθικές αξίες που συνάδουν με την παιδεία του ατόμου.

Ο συντελεστής της ηθικής αναγνώρισης, που παλιότερα όχι σπάνια έπαιζε έναν αυτόνομο ρόλο στην ανάγκη του ατόμου για κοινωνική αυτοπραγμάτωση ή/και για τη δόξα, έχει πάψει πλέον να παίζει αυτόν το ρόλο. Μόλις πριν από δυο δεκαετίες οι αθλητές, ακόμα και οι ποδοσφαιριστές, έπαιζαν για την αναγνώριση και τη δόξα, έπαιζαν για την αθλητική τους αυτοπραγμάτωση ή για το κέφι τους. Ο επαγγελματισμός και το πολύ χρήμα, ο ανταγωνισμός για το πολύ χρήμα, κατέστρεψε και αυτή την ανθρώπινη ποιότητα. Τώρα μετριούνται με το χρήμα, με το πολύ χρήμα. Μάλιστα, τα άτομα αυτά έχουν εθιστεί στην ορολογία που τους θέλει να πουλιούνται και να αγοράζονται. Είναι ζήτημα χρόνου αυτή η νοοτροπία και πρακτική να απλωθεί σε όλα τα αθλήματα, να γίνει καθολικό καθεστώς. Το τένις και το μπιλιάρδο, αλλά και το σκάκι, έχουν ήδη κατακτηθεί από αυτή τη νοοτροπία. Ενώ η πυγμαχία από πολύ παλιά είχε κατακτηθεί και διαβρωθεί. Τίποτα δε σταματά την εξάπλωσή της και στα άλλα αθλήματα. Οι νόμοι της καταναλωτικής κοινωνίας του σύγχρονου συστήματος της ελεύθερης αγοράς είναι αδυσώπητοι και εφαρμόζονται με την απαιτούμενη συνέπεια και σκληρότητα που χαρακτηρίζουν το σύστημα.

Η αναφορά σ' αυτές τις ακραίες μορφές εξέλιξης του επαγγελματισμού επιτρέπει να επισημάνουμε μία κρίσιμη πλευρά της εξέλιξης του σύγχρονου πολιτισμού.

Σε παλιότερες εποχές όλα τα κοινωνικά καταξιωμένα επαγγέλματα (του σιδηρά, του ράπτη, του λαναρά, του μυλωνά, του γεφυροποιού, του εμπόρου, του γλύπτη, του δασκάλου, του γιατρού κ.λπ.) περιέκλειναν και ηθικές αξίες. Είχε το καθένα από τα άτομα που ασκούσαν αυτά τα επαγγέλματα και τη δική του ηθική καταξίωση στη συνείδηση της κοινωνίας. Ενώ πολλές κοινωνικά χρήσιμες ή ζητούμενες απασχολήσεις και δραστηριότητες δε λειτουργούσαν με τους κανόνες του επαγγελματισμού. Η δραστηριότητα του φιλοσόφου, του θεολόγου, του παπά, του μουσικού, του ηθοποιού κ.λπ. δεν αντιμετωπιζόταν από την κοινωνία, συνήθως και από τα ίδια τα άτομα που την ασκούσαν, ως επάγγελμα, αλλά ως λειτουργήματα. Ανήκαν στην κατηγορία των δραστηριοτήτων που κρίνονταν κυρίως με ηθικά κριτήρια. Ο αθλητισμός ήταν εξ ολοκλήρου εκτός επαγγελματισμού.

Είναι άλλης τάξης θέμα το ότι ένα μέρος από αυτά τα άτομα ασκούσαν αυτές τις δραστηριότητες με επαγγελματική συνέπεια, κυρίως στις περιπτώσεις που σχετιζονταν άμεσα με το βιοπορισμό. Αυτό αφορούσε και ορισμένα άτομα που ζούσαν από τον αθλητισμό. Π.χ. οι παλαιστές στις πανήγυρες και σε άλλες εορταστικές εκδηλώσεις. Ενώ ήταν έντονος ο επαγγελματισμός στις συντεχνίες του μεσαίωνα. Όμως εκείνος ο επαγγελματισμός δεν ήταν κενός από ηθικά στοιχεία, από ηθικό περιεχόμενο, από ηθικά κίνητρα. Το μονοπώλιο μιας συντεχνίας όσον αφορά τα μυστικά της τέχνης της δεν οφειλόταν μόνο σε οικονομικούς λόγους, αλλά και σε ηθικούς. Αφού η εξασφάλιση της συμμετοχής σε μια σταθερή για ολόκληρες γενιές συντεχνία συνεπαγόταν την εξασφάλιση του ηθικού κύρους που αυτή προσέδιδε στο άτομο.

Επισημαίνω εδώ το φαινόμενο χωρίς να μπορώ να προχωρήσω σε ειδικές αναλύσεις, αλλά και χωρίς να υπάρχει λόγος να το επιχειρήσω αυτό, αναφερόμενος στη σχετική βιβλιογραφία.

Αυτό που εδώ ενδιαφέρει να τονιστεί είναι ότι η επαγγελματική καταξίωση συνεπαγόταν και την ηθική καταξίωση του ατόμου. Αυτές οι δυο ιδιότητες του ατόμου, η επαγγελματική και η ηθική, συχνά ήταν αεχώριστες. *Πρόκειται βέβαια για τα καταξιωμένα από την οργανωμένη κοινωνία επαγγέλματα και δραστηριότητες, για την κοινωνικά καταξιωμένη εργασία. Στις εκτιμήσεις μας για το παρελθόν αυτό δεν πρέπει να μας διαφεύγει. Διαφορετικά δε θα μπορούσαμε να εκτιμήσουμε την εξέλιξη που έχει επιτευχθεί στον τομέα της κοινωνικής καταξίωσης της εργασίας, σε σχέση με την εποχή της δουλοκτησίας και του φεουδαρχισμού, όπου η εργασία του δούλου, αλλά σε μεγάλο βαθμό και του δουλοπάροικου, ήταν κατά έναν απόλυτο τρόπο κοινωνικά απαξιωμένη. Εξάλλου εκεί δεν μπορούσε να γίνει λόγος για επάγγελμα.*

Έχοντας λοιπόν κατά νου αυτή την κρίσιμη διευκρίνιση, μπορούμε να πούμε ότι το επάγγελμα και κατ' επέκταση η εργασία ήταν φορέας και δημιουργός ηθικών αξιών. Το άτομο ως ηθική οντότητα καταξιωνόταν ηθικά μέσα από το επάγγελμα και την εργασία, ακριβέστερα μέσα από την τιμία άσκηση του επαγγέλματος και της εργασίας.

Με την ηθική απαξίωση του επαγγέλματος, που έφερε στην εποχή μας το σύστημα της ελεύθερης αγοράς, ο καταναλωτισμός και η επαγγελματική κινητικότητα, η εργασία έχει χάσει την ιδιότητα διατήρησης, αναπαραγωγής των αξιών και της παραγωγής νέων ηθικών αξιών. Εξαιτίας αυτής της εξέλιξης, η βάση της κοινωνίας, που είναι η εργασία, βρίσκεται τώρα πλέον να είναι χωρίς ηθικές αξίες, δηλαδή χωρίς την αναφορά στον άνθρωπο ως ηθική οντότητα. Έτσι ο άνθρωπος ηθικά είναι μετέωρος. Λειτουργεί μέσα σε ένα ηθικό κενό, το οποίο προσπαθεί η οργανωμένη κοινωνία να καλύψει με ηθικές νοθεσίες και προτροπές.

Έτσι, δίπλα στη γενίκευση του ανταγωνιστικού ατομικισμού και του εγωκεντρισμού, οι οποίοι κατέστρεψαν το κοινοτικό πνεύμα και το κοινοτικό άτομο, που αποτελούν το φυσιολογικό παράγοντα αναπαραγωγής της ανθρώπινης ηθικής, ο ανθρώπινος πολιτισμός δέχεται ένα νέο πλήγμα. Θα μπορούσα να πω ότι χάρη σ' αυτή την εξέλιξη έχει ολοκληρωθεί το ηθικό άδειασμα του ανθρώπου, ο άνθρωπος έχει «αδειάσει» από την ανθρωπιά του (έκφραση του Μαρξ), η αλλοτρίωσή του έχει ολοκληρωθεί.

Ωστόσο, όπως συνήθως συμβαίνει πάντα στην ιστορία, όταν το ηθικό άδειασμα του κοινωνικού ατόμου φτάνει στα άκρα, δηλαδή όταν η οργανωμένη κοινωνία περιθωριοποιεί ή

και απορρίπτει, αντί να καταξιώνει, το ηθικό άτομο, αρχίζει γι' αυτή η αντίστροφη μέτρηση. Οι άνθρωποι, πάντα ένα μέρος από αυτούς, με κύρια δύναμη τους νέους, αντιδρούν. Ζητούν την ηθική καταξίωση τη δική τους και του ανθρώπου γενικά ως ηθικής οντότητας. Και επειδή δεν μπορούν να τη βρουν στη συγκεκριμένη κοινωνία, την ανατρέπουν. Είναι ζήτημα χρόνου αυτό το ιστορικά επαναλαμβανόμενο φαινόμενο να ξανασημβεί.

Βέβαια, αυτό δεν είναι απαραίτητο να γίνει με τη μορφή κοινωνικών εκρήξεων. Αν και, θα πρέπει να πω, ότι τα πράγματα είναι πολύ προχωρημένα, η δυσφορία των ανθρώπων για το σύγχρονο πολιτισμό είναι μεγάλη και σχεδόν καθολική και οι πιθανότητες για μια τέτοια εξέλιξη είναι αυξημένες. Ο πολιτισμός μας (μιλώ για το δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό) βρίσκεται σε μια φάση που φαίνεται να ταιριάζει γι' αυτόν η εκτίμηση του Τόμπι ότι οι μεγάλοι πολιτισμοί δεν καταστρέφονται μόνο με εξωτερικές κατακτήσεις, αλλά και από τον εσωτερικό εκβαρβαρισμό τους.

Ωστόσο, πιστεύω ότι θα μπορούσε από τους σημερινούς ανθρώπους να δρομολογηθεί μία διαδικασία ανάπτυξης ενός κινήματος οργανωμένης αντίδρασης και αντίστασης στο φαινόμενο της καθολικής αλλοτρίωσης, με αξιώσεις να εξελιχθεί σε κίνημα που θα θέσει σε άλλες βάσεις την ανθρώπινη εργασία, την κοινωνική οργάνωση και το σύγχρονο πολιτισμό, ανατρέποντας μεθοδικά τη σημερινή πραγματικότητα μέσα από μια σχεδιασμένη και προγραμματισμένη προώθηση σειράς ουσιαστικών μεταρρυθμίσεων στον πολιτισμό μας.

Αν τα ΜΜΕ ή ένα σημαντικό μέρος από αυτά συντάσσονταν σε μια τέτοια προσπάθεια, τότε ο ρόλος τους στην προβολή θετικών προτύπων ζωής θα ήταν απόλυτα σαφής. Όμως, τότε αυτό δε θα ήταν και δύσκολο να το πράξουν αφού αυτά τα πρότυπα, σε ένα μεγάλο ποσοστό, θα αναδεικνύονταν στην πράξη μέσα από αυτή την προσπάθεια, μέσα από αυτή τη σύνθετη ιστορική διαδικασία, η οποία μόνο ως πλειοψηφούσα κίνηση είναι νοητή.

Πάντως, οποιαδήποτε εξέλιξη κι αν ακολουθήσουν τα πράγματα στην εποχή μας, ο ρόλος των ΜΜΕ θα είναι καθοριστικός. Αυτό είναι βέβαιο. Το θέμα είναι ποιος τα χρησιμοποιεί, με ποια αντίληψη για τον κόσμο και τον άνθρωπο και με ποιο σκοπό.

Είναι κοινός τόπος ότι τα ΜΜΕ παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην κατασκευή, την προβολή και τη διοχέτευση ή και την (έντεχνη-μεθοδική) υποβολή ή και επιβολή προτύπων ζωής στα παιδιά και τους νέους.

Το γεγονός αυτό, μαζί με τον καθοριστικό ρόλο τον οποίο παίζουν στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, είναι εκείνο που δίνει στα ΜΜΕ μία τρομακτική δύναμη, μία τρομακτική εξουσία πάνω στα άτομα και την κοινωνία γενικότερα. Αυτή η επίδραση είναι κατά το πλείστον αρνητική. Όμως έχει και θετικές πλευρές. Το ερώτημα είναι αν ο θετικός ρόλος των ΜΜΕ μπορεί να κυριαρχήσει πάνω στον αρνητικό.

Αυτό προϋποθέτει αλλαγή νοοτροπίας εκείνων που κατευθύνουν, χρησιμοποιούν και ασκούν, θα έλεγα, τα ΜΜΕ.

Αν και πιστεύω ότι χωρίς την αλλαγή του ευρύτερου οικονομικού, πολιτικού και πολιτισμικού πλαισίου, μέσα στο οποίο και σε σχέση με το οποίο λειτουργούν τα ΜΜΕ, δεν μπορούμε να ελπίζουμε σε ριζική αλλαγή της σημερινής κατάστασης υπέρ ενός συνεπούς θετικού ρόλου των ΜΜΕ, ωστόσο, η δυνατότητα, για μερική έστω, αλλά ουσιαστική αλλαγή είναι υπαρκτή και τα αναμενόμενα θετικά αποτελέσματα σημαντικά ή τουλάχιστον όχι αμελητέα.

Σε ό,τι μας αφορά, η αλλαγή νοοτροπίας που φαίνεται ότι έχει αρχίσει να περνά στα κρατικά κανάλια της τηλεόρασης νομίζω ότι επιτρέπει την εξαγωγή αυτού του συμπεράσματος.

Και είναι ενθαρρυντικό το ότι, όπως προέκυψε από πρόσφατη έρευνα που δημοσιεύτηκε στον Τύπο, οι νέοι γυρίζουν την πλάτη στην ιδιωτική τηλεόραση, προτιμούν την κρατική τηλεόραση, πράγμα που αυξάνει την ευθύνη της για την περαιτέρω αναβάθμιση του έργου της, δίνοντας έμφαση στα πολιτιστικά και μορφωτικά της προγράμματα, αλλά και στην αντικειμενική και πολύπλευρη ενημέρωση, καθώς και στα προβλήματα των εργαζομένων και των νέων.